

Haarlemse lijfrenten als investering voor slechtere tijden:

Een onderzoek naar de achtergrond en motieven van
investeerders in 15^e eeuwse lijfrenten (1482-1491)

Onderzoekseminar III

Joost Brouwer
3513203

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	3
<u>Hoofdstuk I: Haarlemse Lijfrenten</u>	6
De Haarlemse Financiële Situatie	6
Publieke Schulden	7
De werking van Lijfrenten	8
Introductie van de Bron	9
<u>Hoofdstuk II: Rendement in vergelijking tot Risico</u>	11
Het rendement van Haarlemse Lijfrenten	11
Het risicoprofiel van de Haarlemse Lijfrenten	14
De verhouding tussen Rendement en Risico	16
<u>Hoofdstuk III: Investeerders in Haarlemse Lijfrenten</u>	18
De woonplaats van investeerders	18
De sociaaleconomische achtergrond van investeerders	20
De levenscyclus van investeerders	22
<u>Conclusie</u>	26
<u>Bronnenlijst</u>	28

Inleiding

In mei 1492 trokken woedende boeren en arbeiders met vlaggen, zwaarden en bijlen Haarlem in om het stadhuis te belegeren. Gedreven door de economische recessie, hoge voedselprijzen en toenemende belastingdruk wilden ze verhaal halen bij de stedelijke elite. Schout en rentmeester Claes van Ruyven werd doodgeslagen en het stadhuis en de omliggende huizen werden grondig geplunderd¹. Omdat het stadsbestuur zelf de orde niet kon herstellen, en de opstand van het *Kaas- en Broodvolk* zich uitbreidde over Holland, greep landsheer Maximiliaan van Oostenrijk in. Albrecht van Saksen trok met een Habsburgs leger op, versloeg de rebellen en voorzag Haarlem van een permanent garnizoen. In hetzelfde jaar werd de stad Haarlem door een acuut tekort aan liquiditeiten door de landsheer onder curatele gesteld, waardoor de stad aan onafhankelijkheid inboette. Deze gebeurtenissen tekenen een moeizame periode van de stad Haarlem tegen de achtergrond van de Habsburgse centralisatiepolitiek. Een periode die bij uitstek interessant is voor historisch onderzoek, omdat Holland aan de vooravond stond van een financiële revolutie.

De revolutie-these is afkomstig van James Tracy, die in de invloedrijke studie *A financial revolution in the Habsburg Netherlands, Renten and renteniers in the county of Holland (1515-1565)* betoogde dat de sterke ontwikkeling van publieke schulden de basis legde voor de succesvolle strijd tegen Spanje². Sinds het onderzoek van Tracy in 1985 is er veel onderzoek gedaan naar de Hollandse steden en het ontstaan van de kapitaalmarkt voor publieke steden. Auteurs als Boone, Verloren van Themaat, Marsilje en Hanus hebben een studie gedaan naar het financiële beleid van respectievelijk Gent, Dordrecht, Leiden en Den Bosch in de 15^e eeuw³. In 2006 heeft Van der Heijden ook een vergelijkend onderzoek tussen Dordrecht, Haarlem en Zwolle uitgevoerd, al betrof dit vooral de periode in de 16^e en 17^e eeuw⁴.

¹ J. Scheurkogel, 'Het kaas en broodspel', *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis de Nederlanden* 94 (1979), 200

² James D. Tracy, *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands: Renten and Renteniers in the County of Holland, 1515-1565* (London, 1985), 221

³ Marc Boone, *Geld en Macht, de Gentse staatsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Gent, 1990), 8, L.M. VerLoren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten, stedelijke financiering in de vijftiende eeuw* (Amsterdam, 1983), 18, J.W. Marsilje, *Het financiële beleid van Leiden in de laat-Beierse en Bourgondische periode 1390-1477* (Hilversum, 1985), 9, Jord Hanus, 'Urban Annuity Markets in Early Sixteenth-Century 's-Hertogenbosch (Bois-le-Duc): Public vs. Private, Working Paper presented at the IEHC 2006 Helsinki, 82

⁴ Manon van der Heijden, *Geldschietters van de stad. Financiële relaties tussen burgers, stad en overheden 1550-1650* (Amsterdam, 2006), 12

Over de Haarlemse lijfrenten van de 15^e eeuw is, behalve een uitgebreide inventarisatie van de archiefstukken door van Loenen, weinig geschreven⁵. In een periode van meer dan vijf eeuwen gaat veel informatie verloren. Daarom is het voor historici lastig om de feiten te achterhalen. Het is dan ook niet vreemd dat de eerder genoemde onderzoeken zich vooral richtten op de stedelijke instituties en het uitgeven van schuldpapieren; de zogenaamde renten. Over de motieven van de investeerders is weinig bekend. De bronnen bieden hiervoor ook beperkte houvast⁶. Vanuit een sociaaleconomisch perspectief is het echter *juist* interessant om deze andere kant te belichten en te onderzoeken wie de kopers waren van deze renten en wat hun motieven waren om renten te kopen.

Om deze investeerders in hun sociaaleconomische context te plaatsen, kies ik ervoor om de kopers van renten niet op individueel niveau te bekijken, maar als huishouden. De gedachte hierachter is dat de samenleving in de 15^e eeuw familiaal was georganiseerd, waardoor individuen in goede en in slechte tijden werden beïnvloed door het huishouden waar ze deel uit maakten⁷. Het huishouden was de organisatorische eenheid waarin mensen probeerden hun leven op te bouwen. De sociaal-economen Fontaine en Schlumbohm betogen dat huishoudens proberen te anticiperen op de risico's van het middeleeuwse bestaan door middel van bewuste strategieën⁸. Er is wel enige nuance op zijn plaats omdat de voor strategievorming vereiste voorspellingskracht en keuzevrijheid beperkt is. Toch biedt het denken van huishoudens als strategische actoren wel een bruikbaar kader om de investering in lijfrenten te onderzoeken. Om dit te concretiseren gebruik ik het permanente inkomensprincipe, dat stelt dat huishoudens hun inkomen willen balanceren over de verschillende fases in hun levenscyclus⁹. De gedachte hierachter is dat huishoudens de kredietmarkt gebruiken om een surplus aan inkomen te verschuiven naar een latere fase. Zo konden huishoudens anticiperen op werkeloosheid, ziekte, ouderdom of het overlijden van een familielid.

In dit onderzoek wordt bekeken of lijfrenten zich ook leenden voor dergelijke strategieën. Mijn hoofdvraag luidt: *In hoeverre waren lijfrenten van de stad Haarlem omstreeks 1490 een goede investering voor huishoudens om de risico's van hun levenscycli te mitigeren?* Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal ik een verzameling lijfrenten uit de periode 1482-1491 analyseren.

⁵ Van Loenen, Jacques C, *Een onderzoek naar de rentelast van Haarlem gedurende de 15e eeuw (1428-1500)*, ongepubliceerd circa 1983, 1

⁶ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 191

⁷ Peter Laslett, 'Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the nuclear hardship hypothesis', *Continuity and Change*, 3 (1998), 153

⁸ Laurence Fontaine en Jürgen Schlumbohm, 'Household strategies for survival: an introduction', *International Review of Social History* 45 (2000), 3

⁹ Ulrich Pfister, 'Rural land and credit markets, the permanent income hypothesis and proto-industry: evidence from early modern Zürich', *Continuity and Change*, 22 (2007), 491

Deze lijfrenten zijn in kaart gebracht middels archiefonderzoek door Geertruida de Moor en bieden een goed uitgangspunt voor het toetsen van diverse hypothesen ten aanzien van de kopers van lijfrenten¹⁰. In hoofdstuk I zal er een introductie worden gegeven van achtereenvolgens de financiële situatie van de stad Haarlem, lijfrenten als financieel instrument en de gebruikte bron. Vervolgens zal er in hoofdstuk II een analyse worden gemaakt van de verhouding tussen rendement en risico van de lijfrenten. Deze analyse beoogt meer inzicht te geven in het type investeerder waarvoor de lijfrente aantrekkelijk was.

In Hoofdstuk III wordt daarna ingezoomd op de investeerders uit de stad Haarlem om op basis van een vergelijkend onderzoek met andere archiefbronnen meer te weten te komen van de achtergrond van de investeerders. Het doel is om via een analyse van de woonplaats, sociaaleconomische achtergrond en positie in de levenscyclus, meer te weten te komen over de motieven van de investeerders. In het laatste deel zullen tot de hypothesen over risico, rendement en de sociaaleconomische achtergrond worden gecombineerd om de hoofdvraag te beantwoorden. Ik eindig met enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek en een korte vergelijking van de Middeleeuwse kredietmarkt met de huidige situatie.

¹⁰ Geertruida de Moor, 'De tussen 1482/1483 en 1490/1491 bij de stad Haarlem afgesloten lijfrenten', *Maandblad van de Zuid-Hollandse Vereniging voor genealogie*, OV 49 (1994), 85-104

Hoofdstuk 1: Haarlemse Lijfrenten

De Haarlemse Financiële Situatie

Om de situatie van de lijfrenten goed te begrijpen, is het allereerst van belang om de historische context van Haarlem te schetsen. Haarlem was omstreeks 1500 één van de grootste steden van de Noordelijke Nederlanden, met ongeveer 12.000 inwoners. De stad had een belangrijke regionale centrumfunctie, met bierbrouwerijen en in mindere mate scheepsbouw en textiel als belangrijkste sectoren¹¹. Haarlem was zoals het grootste gedeelte van de Noordelijke Nederlanden sinds 1482 in handen van Maximiliaan van Oostenrijk. Deze Habsburger voerde sinds de dood van zijn vrouw Maria van Bourgondië het bewind als regent van zijn zoon Filips de Schone. Het Habsburgse huis had politieke belangen in grote gebieden van Europa en voerde kostbare oorlogen tegen met name Frankrijk. Om deze oorlogen te financieren, continueerde Maximiliaan het Bourgondische beleid waarin de welvarende Hollandse steden werden gevraagd om geldelijke bijdragen¹².

Deze bijdragen zijn te verdelen in reguliere verplichtingen, de *ordinares* bede, en bijzondere verplichtingen, ofwel *extraordinaris* bede¹³. Het principe van provinciale autonomie en de decentralisatie van de macht belemmerden de Habsburgers echter in hun belastingpolitiek. Voor elke bede moesten ze een propositie voorleggen aan de staten generaal, waarin moest worden uitgelegd waar de fondsen voor nodig waren en hoeveel er benodigd was. Deze procedure verliep extra moeizaam omdat individuele steden de besluitvorming konden blokkeren, waardoor de centrale overheid alleen door concessies zoals vrijstelling, ofwel gratiën, het proces glad konden trekken¹⁴. Tracy heeft in zijn onderzoek naar de kapitaalmarkt in de Habsburgse Nederlanden aangetoond dat Haarlem tot wel 64% gratiën kon verkrijgen in de *ordinaris* bedden¹⁵. Tijdens de landsheerlijke periode vormde de *ordinaris* bed slechts 4-12% van het inkomen van de stad Haarlem¹⁶. Deze jaarlijkse bijdrage kon dan ook worden voldaan vanuit de normale inkomsten uit accijnzen. De *extraordinares* bedden die werden opgelegd om liquiditeiten te genereren voor de oorlogsvoering zorgden echter voor een forse en onregelmatige fiscale druk. De Hollandse steden konden deze bedragen niet betalen uit de bestaande middelen en moesten zich zodoende in de schulden steken.

¹¹ J. W. Marsilje, 'Een ontluikende stad: economisch en sociaal leven in het middeleeuwse Haarlem' in G.F. van der Ree-Scholtens, *Deugd boven geweld, een geschiedenis van Haarlem (1245-1995)*, (Hilversum, 1995), 46; Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 35

¹² VerLoren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 31

¹³ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 64

¹⁴ Tracy, *A Financial Revolution*, 36

¹⁵ Tracy *A Financial Revolution*, 53

¹⁶ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 218.

Publieke schulden

Italiaanse stadstaten waren in de 13^e eeuw begonnen met publieke schulden en dit systeem deed via de Vlaamse steden zijn opmars in het minder ontwikkelde Noorden in de loop van de 14^e eeuw.¹⁷ Allereerst konden steden natuurlijk extra heffingen opleggen aan hun burgers in de vorm van een geforceerde lening. Dit instrument werd gebruikt in deze periode, zoals de gedwongen erfrente verkoop in Haarlem in 1482 aantoont, maar werd minder ingezet dan in de Italiaanse stadstaten¹⁸. Tracy verklaart dit verschil door te wijzen op het ontbreken van voldoende macht bij de Hollandse steden om hun inwoners te dwingen tot het kopen van renten¹⁹. Stadsbestuurders probeerden de geforceerde leningen alleen in te zetten in crisissituaties²⁰. Een tweede optie was het aangaan van een lening bij een kredietverstrekker. Vanaf de 13^e eeuw waren er in de Noordelijke Nederlanden Lombarden actief die op onderpand leenden aan behoeftige steden²¹. De vestiging van deze partijen werd gestimuleerd door de landsheren die toezicht hielden op de kredietverlening en ook inkomsten hieruit ontvingen. Het lenen van geld werd echter beperkt tot relatief kleine bedragen vanwege een kerkelijk renteverbod²². Het meest gebruikte middel voor de steden om aan extra liquiditeiten te komen was dan ook de verkoop van lijf- en erfrenten. In deze constructies was er geen sprake van een lening, maar ontvingen kopers op vaste tijden een overeengekomen bedrag, terwijl de verkoper in ruil hiervoor een veelvoud van de interest ontving als koopsom²³.

Oorlogen, onrust en rampspoed brachten voor steden vele buitengewone uitgaven met zich mee, waarin men door het verkopen van renten wisten te voorzien²⁴. Van Loenen heeft in een ongepubliceerd onderzoek over de rentelasten van Haarlem in kaart gebracht dat Haarlem in de periode 1427-1490 356.108 gulden had binnengehaald²⁵. Dit resulteerde volgens zijn berekeningen omstreeks 1490 in meer dan 30.000 gulden rente op jaarbasis. Op dit moment bedroegen de inkomsten uit lijfrenten volgens onderzoek van Zuiderduijn al circa 80% van de normale inkomsten van de stad Haarlem²⁶. In 1492 vroeg de stad Haarlem aan de landsheer om hulp en die kondigde een surseance van betaling af, met als ultieme prijs het verlies van Haarlems onafhankelijke positie.

¹⁷ Tracy, *A Financial Revolution*, 13

¹⁸ Van Loenen, *Onderzoek naar de rentelast van Haarlem*, 60

¹⁹ Tracy, *A Financial Revolution*, 219

²⁰ Zuiderduijn, C.J., *Medieval Capital Markets: Markets for Renten, State Formation and Private Investment in Holland (1300-1550)*, (Leiden, 2009), 113

²¹ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad* 42

²² J.H. Kernkamp, *Vijftiende eeuwse rentebrieven van Noord-Nederlandse steden* (Groningen, 1961), 5

²³ J.H. Kernkamp, *Vijftiende eeuwse rentebrieven van Noord-Nederlandse steden* (Groningen, 1961), 5

²⁴ Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 89

²⁵ Van Loenen, *Onderzoek naar de rentelast van Haarlem*, 69

²⁶ Zuiderduijn, *Medieval Capital Markets*, 120

Maximiliaan stuurde vertegenwoordigers die het financiële beleid van de stad in handen namen en een saneringsplan opstelden. Deze analyse werd vastgelegd in een *staet ende atterminatie*²⁷. De eerste *staet* uit 1497 laat zien dat de stad een schuld had van 97.000 gulden, die vrijwel geheel bestond uit niet-uitgekeerde renteverplichtingen. Door de financiële problemen verloor Haarlem haar autonomie en werden belangrijke privileges en inkomsten uit visserij en tolbruggen afgenomen. Het recht op deze inkomsten had de stad Haarlem in 1472 juist ontvangen van Karel van Bourgondië om als onderpand te gebruiken van ten laste van de stad verkochte renten²⁸. Ongetwijfeld werd Maximiliaan gesterkt in zijn besluit door de observatie van Albrecht van Saksen dat Haarlem de opstand van het Kaas-en Broodvolk had gesteund²⁹. Voor Haarlem had dit faillissement dus grote financiële gevolgen op de lange duur en pas rond 1585 werden de laatste achterstallige renten afgelost³⁰.

De werking van Lijfrenten

Haarlem verkocht in de 15^e eeuw een substantieel aantal renten om aan haar financiële verplichtingen te voldoen. Deze studie richt zich op de verkoop van lijfrenten, die de meerderheid van de totale renten vormden. Van lijfrente is sprake, wanneer overeengekomen is dat de periodieke uitkeringen slechts zullen geschieden, indien op de vooraf vastgestelde tijdstippen een bepaald persoon of groep van personen in leven is³¹. Deze koppeling aan het leven, ofwel lijf, van de koper is het belangrijkste verschil met de losrenten, die in kleinere getalen werden verkocht. In tegenstelling tot de losrente, is het door de onbekendheid van de resterende levensverwachting van de koper onzeker hoeveel jaren er zal moeten worden uitbetaald. Extra complexiteit is dat de lijfrenten op één of meerdere lijven konden worden afgesloten, waarbij er in de praktijk vaak een maximum van twee was vastgesteld³². Bij een twee-lijvige rente vervalt bij overlijden van één van de renteniers de totale rente-uitkering aan de overlever. In feite wordt deze rente op dat moment een-lijvig.

In de middeleeuwen was het uitlenen van geld op interest in strijd met de leer van de kerk. Bij een lijfrente kon de koper echter geen aanspraak meer maken op het bedrag dat was ingebracht, de koper was rechthebbende geworden op iets anders: de rente-uitkering³³. Hierdoor werden lijfrenten juridisch niet als lening tegen rente beschouwd³⁴.

²⁷ Marsilje, *Een ontluikende stad*, 38

²⁸ NH Stadsarchief Inv nr 495

²⁹ Van Loenen, *Onderzoek naar de rentelast van Haarlem*, 1

³⁰ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 66

³¹ D. Houtzager, *Hollands Lijf- en losrenteleningen vóór 1672* (Schiedam, 1950), 5

³² Verloren van Thematen, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 20

³³ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 24

³⁴ Van Loenen, *Onderzoek naar de Rentelast van Haarlem*, 3; Houtzager, *Hollands Lijf- en losrenteleningen*, 8

In de rente-uitkering werd de hoofdsom van de koper als het ware verdisconteerd. Bij het bepalen van de rentevoet werd er destijds nog geen rekening gehouden met de leeftijd van de koper noch de vraag of het één of twee levens betrof³⁵. De gedachte om kansberekening en sterftcijfers toe te passen op de berekening van interest kwam pas op aan het einde van de 17e eeuw. Interessant is dat de stadsbestuurders wel zo snel mogelijk wilden weten wanneer een rentenier was overleden en zelfs premies uitloofden om de toegang tot dit soort informatie te versnellen³⁶. Het lijkt dan ook alsof het eerder een gebrek aan financiële kennis, dan een kwestie van desinteresse was die het financieel beheer van de stad bedreigde.

Introductie van de bron

Onderzoek naar lijfrenten door historici is complex door de beperkte toegankelijkheid van de belangrijkste bron, de stadsrekeningen. Volgens van der Heijden, die onderzoek heeft gedaan naar de financiële huishouding van Hollandse steden, geldt hierbij wel dat de steden met de grootste centrale controle de meest inzichtelijke administratie hadden³⁷. Haarlem biedt, net zoals Leiden en Dordrecht, een goede basis voor onderzoek. De belangrijkste bron voor dit onderzoek zijn de lijfrenten van Haarlem uit de periode 1482-1491. Geertruida de Moor heeft op basis van archiefonderzoek van de Tresoriersrekeningen 732 lijfrente transacties in kaart gebracht³⁸. Bij deze transacties is bekend wat de hoofdsom was en de jaarlijkse rente-uitkering. Daarnaast is bij vrijwel alle kopers ook de leeftijd en de stad waarin ze woonden bekend. Bij diverse twee-lijvige rentes is er ook iets genoteerd over de relatie tussen beide personen hetgeen inzicht biedt in de gezinssamenstelling.

Bij deze bron zijn een aantal belangrijke kanttekeningen te plaatsen. Ten eerste zijn de door De Moor verzamelde renten slechts een selectie van de totale lijfrenten van Haarlem. De lijfrenten vertegenwoordigen in totaal een waarde van 49.983 gulden. Dit is op basis van een vergelijking met Van Loenen's inventarisatie ongeveer 62% van het totaal aan lijfrenten dat in deze periode is verkocht. Dit lijkt, gezien het aantal, voldoende om een representatief onderzoek uit te voeren. De tweede kanttekening is het correct identificeren van personen. Achternamen waren in deze periode nog relatief ongebruikelijk en er werd veel gebruik gemaakt van het patroniemsysteem. In dit systeem werd de naam van de vader gebruikt als achternaam waardoor een zoon van Pieter, Pieterszoon werd genoemd en een dochter Pietersdochter. Omdat namen als Claes, Dirk, Gerrit of Jan vaak voorkwamen, is het lastig om de individuele kopers te identificeren.

³⁵ Houtzager, *Hollands Lijf- en losrenteleningen*, 23

³⁶ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 132

³⁷ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 22

³⁸ De Moor, 'De tussen 1482/1483 en 1490/1491 bij de stad Haarlem afgesloten lijfrenten', 85-104

Hierbij speelt ook mee dat er in de archieven gebruik wordt gemaakt van verschillende spellingen wat het vergelijken van namen in verschillende bronnen extra complex maakt. Voorts is het verschil tussen de rentenier en de heffer een belangrijke kanttekening. Volgens Verloren van Themaat, die renten in Dordrecht heeft onderzocht, werd de rente-uitkering vaak geïnd door een andere persoon dan de rentenier. Deze heffer is in de meeste gevallen een familielid, maar kan ook een koper zijn van de lijfrente. Hier moet rekening mee worden gehouden in de analyse van de sociaaleconomische achtergrond en motieven van de lijfrente kopers.

Als laatste praktische kanttekening wil ik toevoegen dat er in de boekhouding van Haarlem werd net zoals de meeste steden gewerkt met een systeem van ponden, schellingen en penningen, waarbij de waarde van de pond gelijk was aan de gulden³⁹. Voor een eenvoudige vergelijking met andere gegevens heb ik in deze studie alles weergegeven in guldens.

³⁹ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 23

Hoofdstuk 2: Rendement in vergelijking tot Risico

De verzamelde lijfrenten uit de periode 1482-1491 bieden diverse aanknopingspunten voor een analyse van de afkomst, leeftijd en sociaaleconomische achtergrond van investeerders. Voordat deze analyse plaatsvindt, is het interessant om te kijken voor welke doeleinden de lijfrenten een goede investering kunnen zijn. Elke investeerder weegt zijn keuzes af op basis van de verhouding tussen rendement en risico. Door deze twee elementen ook voor de Haarlemse lijfrenten af te wegen, is het mogelijk om te bepalen voor welke doeleinden de lijfrenten theoretisch interessant zouden kunnen zijn. In hoofdstuk 3 zal vervolgens worden gekeken of deze speculaties ook aansluiten bij de feiten over de achtergrond van de investeerders.

Het rendement van de Haarlemse Lijfrenten

Voor de analyse van het rendement, zal er eerst worden gekeken naar de interestvoet, om vervolgens een inschatting te maken van het potentieel gebruik van een jaarlijkse interestuitkering. Lijfrenten waren vanwege het kerkelijk verbod op rente nadrukkelijk geen leningen, maar de omzetting van een hoofdsom in jaarlijkse uitbetalingen. De jaarlijkse interest die werd ontvangen was derhalve niet alleen een vergoeding voor het risico dat de investeerder liep, maar ook een terugbetaling van de hoofdsom. Met een interest van 10% duurde het, zonder inflatie in ogenschouw te nemen, dus 10 jaar voordat de investeerder zijn hoofdsom had terugverdiend. In deze situatie realiseerde de investeerder dus pas vanaf het 11^e jaar een positief rendement. De middeleeuwse steden maakten bij het bepalen van de interest geen gebruik van levensverwachting en statistiek. Het proces lijkt eerder een kwestie van vraag en aanbod te zijn geweest, waarbij de steden probeerden om tegen een zo laag mogelijke prijs voldoende investeerders te vinden. Dit beeld komt ook naar boven uit het eerder verrichte onderzoek. Van Loenen vermeldt in zijn archiefonderzoek van de Haarlemse lijfrenten dat het herhaaldelijk voorkwam dat aspirant-kopers van lijfrenten niet akkoord gingen met de door Haarlem voorgestelde condities⁴⁰. Ook in Dordrecht werden de lijfrenten verkocht aan wie kopen kon en wilde, “zonder onderscheid des persoons of diens leeftijd en tegen de gunstigste rentevoet die men krijgen kon”⁴¹. Ondanks dit onderhandelingsproces zou de rentevoet in Dordrecht wel iets variëren, maar over het algemeen vrij stabiel blijven rond de 10%⁴². Dit beeld wordt bevestigd door Marsilje, die niet uitgebreid ingaat op de interest, maar uitgaat van dezelfde 10% voor de stad Leiden⁴³.

⁴⁰ Van Loenen, *Onderzoek naar de rentelast van Haarlem*, 7

⁴¹ Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 12

⁴² Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 90

⁴³ Marsilje, *Het financiële beleid van Leiden*, 290

De data van Haarlemse lijfrenten uit de periode 1482-1491 laat zien dat er in deze periode gemiddeld 10,5% interest wordt betaald. Interessant is dat de interestvoet ook in deze korte reeks stabiel rond 10% ligt en pas in 1491 beperkt oploopt tot 11,4%. Uit bovenstaande vergelijking vallen twee conclusies te trekken. Allereerst betaalden de steden Dordrecht, Haarlem en Leiden allemaal een vergelijkbare interest aan de investeerders. Daarnaast was er een beperkte fluctuatie van de rentevoet tot vlak voor het faillissement van de stad.

Voordat er ingegaan wordt op het potentiële gebruik van de interest-uitkering, is het van belang om kort stil te staan bij de handel in de lijfrenten. Immers, verhandelbare waardepapieren bieden voor de investeerder niet alleen een optie om liquiditeiten te genereren, maar ook de mogelijkheid om te speculeren door tussentijdse verkoop. De historicus Kernkamp maakt in zijn klassieke behandeling van de middeleeuwse rentebrieven melding van een toonderclausule in rentebrieven⁴⁴. Via deze clausule zou de uitkering van de jaarlijkse rente plaatsvinden aan de houder van de brief, wat suggereert dat de brief verhandeld kon worden. Uiteraard bleef de lijfrente wel op het leven van de oorspronkelijke personen gevestigd. In het geval van Haarlem kunnen de potentiële gevolgen van handel echter buiten beschouwing worden gelaten. Zijderduijn heeft op basis van archiefonderzoek geconcludeerd dat de stad Haarlem dit in 1414 bij wet had laten verbieden om transactiekosten te beperken⁴⁵.

Omdat handel was uitgesloten, kan er voor de potentiële economische toepassing van de lijfrenten enkel worden gekeken naar de jaarlijkse uitkering. Op basis van de beschikbare data zal er worden onderzocht of de lijfrenten interessant zijn om vermogen te verschuiven over verschillende fasen in de levenscyclus. De eerste hypothese die in dit onderzoek is getoetst is dat *de jaarlijkse inkomsten uit de lijfrenten voldoende waren voor investeerders om zichzelf te onderhouden*. De dataset bevat 432 renten met een totale waarde van 49.983 gulden. Omdat er variatie bestaat in de omvang van de individuele lijfrenten heb ik ervoor gekozen om de investeerders in te delen in vier kwartielen op basis van de gemiddelde inleg. Dit resulteert in tabel I, waarin per categorie investeerders staat weergegeven hoeveel geld er was ingelegd en welke interest er werd ontvangen. Ter illustratie: de 25% grootste investeerders (categorie I) legden dus 23.927 gulden (48%) totaal in en ontvingen gemiddeld 23 gulden per jaar als interestuitkering.

⁴⁴ Kernkamp, *Vijftiende eeuwse rentebrieven*, 14

⁴⁵ Zijderduijn, *Medieval Capital Markets*, 113

Investeerders obv kwartaal	Renten (gulden)			Interest		Equivalent Daglonen	
	Inleg	Gem	% Totaal	%	Uitkering	Geschoold	Ongeschoold
Categorie I	23.927	222	48%	10,3%	23	91	152
Categorie II	12.116	112	24%	10,4%	12	46	77
Categorie III	8.468	78	17%	10,8%	8	34	56
Categorie IV	5.472	51	11%	10,6%	5	21	36
Totaal	49.983	116	100%	10,5%	12	49	81

Tabel I. Bron: *Analyse Lijfrenten 1482-1491*⁴⁶;

Om de financiële waarde te bepalen wat de economische waarde was van de interestuitkering heb ik deze vergeleken met het inkomen van arbeiders. Jan de Vries heeft eerder in kaart gebracht dat in Haarlem rond 1490 het dagloon van een geschoolde arbeider op 5 stuivers lag, terwijl een ongeschoolde arbeider 3 stuivers ontving⁴⁷. Op basis van deze informatie ontvingen de categorie I investeerders een bedrag van 91 daglonen van een geschoolde arbeider, ofwel 152 daglonen van een ongeschoolde arbeider. Voor 75% van de investeerders lag de jaarlijkse uitkering zelfs onder de 50 werkdagen van een geschoolde arbeider. Omdat het niet aannemelijk is dat investeerders zich van dit bedrag een geheel jaar konden onderhouden, is de eerste hypothese verworpen. Dit sluit aan bij de resultaten van Verloren van Themaat, die voor de Dordtse investeerders hetzelfde concludeerde⁴⁸. Hoewel de beweegredenen van de investeerders niet zijn opgetekend, lijken de lijfrenten dus eerder bedoeld om een aanvulling te genereren op andere inkomsten.

Tot slot zou het interessant zijn om het rendement van de lijfrenten af te zetten tegen alternatieve investeringsopties. In Holland bestonden er naast de renteleningen vanuit de overheid echter weinig mogelijkheden voor kapitaalbezitters om hun geld te beleggen⁴⁹. Een potentieel alternatief dat helaas nog weinig is onderzocht is de handel in (landbouw)grond. Tracy behandelt deze potentiële investering in zijn analyse van de 16^e eeuwse renteniers. Hij concludeert echter dat dit alternatief pas echt groot werd in de 17^e eeuw in de grote dagen van landreclamatie⁵⁰. Hoewel de Vijlder recentelijk ook grondinvesteringen in Brabant in de 15^e eeuw heeft verkend, is er onvoldoende bekend over het rendement van grondinvesteringen om te vergelijken met lijfrenten⁵¹.

⁴⁶ De Moor, 'De tussen 1482/1483 en 1490/1491 bij de stad Haarlem afgesloten lijfrenten', 85-104; Jan de Vries, 'The labour market', *Economic and Social History in the Netherlands*, Volume 4 (1992) (Special issue The Dutch Economy in the Golden Age), 64-65

⁴⁷ De Vries, 'The labour market', 64-65

⁴⁸ Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 79

⁴⁹ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 60

⁵⁰ Tracy, *A Financial Revolution*, 185

⁵¹ Nicolas de Vijlder, 'A macroeconomic analysis of the land market in the count of Flanders and the duchy of Brabant. (fifteenth and sixteenth century)', gepresenteerd op de Workshop 'Asset Management of Households in Europe, 1300-1800' (Jan 2012), 1

Het risicoprofiel van de Haarlemse Lijfrenten

Hoewel het rendement voor investeerders belangrijk is, zullen ze ook een afweging maken van het risico dat ze lopen. In het tweede gedeelte van dit hoofdstuk zal het risico van de lijfrenten worden onderzocht door eerst de theorie te behandelen, om vervolgens in te gaan op de historische ontwikkeling in Haarlem. Investeerders van lijfrenten gingen een contract aan dat er in voorzag dat ze jaarlijks een interest uitkering ontvingen zolang ze leefden. Het eerste belangrijk risico voor investeerders was dus vroegtijdig overlijden, waardoor ze onvoldoende konden profiteren van het rendement. De sterftcijfers onder volwassenen lagen in deze periode tussen de 35 en 45 per 1000 volwassen inwoners⁵². Het is interessant om deze overlijdenskans van circa 4% af te zetten tegen de 10 jaar die de lijfrenten nodig hebben om rendabel te worden. Na 10 jaar zou nog maar 66,5% van de volwassen investeerders in leven zijn ($0,96^{10}$), wat betekent dat 33,5% een verlies lijdt op de investering.

Dit risico werd al gedeeltelijk gemitigeerd in het product zelf door de mogelijkheid om de lijfrente op meerdere levens te vestigen. Hierdoor kon men het risico op vroeg overlijden mitigeren omdat de levensduur van de langstlevende bepalend was. Het tweede belangrijke risico voor investeerders is dat de uitgever van de lijfrenten niet meer aan haar verplichtingen voldeed. Steden konden in de middeleeuwen de uitkering opschorten of fiscale technieken toepassen om de jaarlijkse rentelast te reduceren⁵³. Bij deze technieken moet gedacht worden aan een verplichte conversie van lijfrenten naar nieuwe renten met een lager tarief, of het optellen van achterstallige verplichtingen bij de hoofdsom⁵⁴. Om dergelijke risico's in te schatten hebben investeerders inzicht nodig in de financiële huishouding van de steden. Steden boden echter beperkte openheid van informatie en het lijkt onwaarschijnlijk dat potentiële investeerders de kennis bezaten om de kredietwaardigheid van de steden te beoordelen. Gelukkig voor de investeerders mochten steden niet zomaar lijfrenten uitgeven en moesten ze toestemming krijgen van de landsheer; Maximiliaan van Oostenrijk. Deze landsheer hield op deze manier toezicht op de financiën en gaf de investeerders door zijn goedkeuring een bewijs dat de desbetreffende stad aan haar renteverplichtingen kon voldoen⁵⁵. Naast deze impliciete waarborg hadden investeerders ook een expliciete waarborg in de vorm van onderpand. De jaarlijkse interest-uitkeringen werden door steden vaak gewaarborgd door reguliere inkomstenbronnen zoals accijnzen⁵⁶.

⁵² Bas van Bavel, *Manor and Markets: Economy and Society in the Low Countries (500-1600)*(Oxford, 2010), 290

⁵³ Houtzager, *Hollands Lijf- en losrenteleningen*, 27

⁵⁴ Kernkamp, *Vijftiende eeuwse rentebrieven*, 11; Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 20).

⁵⁵ Van Loenen, *Onderzoek naar de rentelast van Haarlem*, 6

⁵⁶ Tracy, *A Financial Revolution*, 8; Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 25

Hierdoor hadden investeerders van lijfrenten een preferente positie ten opzichte van andere schuldeisers. Mocht de stad toch in gebreken blijven dan konden de investeerders contractueel diverse maatregelen treffen. Deze contractuele opties waren gebaseerd op het feit dat burgers aansprakelijk waren voor de financiële verplichtingen van de stad waar ze woonden. Als een houder van een lijfrente zijn jaarlijkse uitkering niet ontving dan kon hij de schade verhalen op de burgers door middel van een tweetal rechten. Allereerst *Leisting*, ofwel het recht van schuldeisers om op kosten van de stad in een herberg te verblijven totdat de schuld was betaald⁵⁷. Dit recht berustte op de gedachte dat bij staking van de betaling het levensonderhoud van de rentehouders in het gedrang kwam, hetgeen deze contractueel toeliet om op kosten van de stad te teren⁵⁸. Daarnaast hadden rentehouders het recht op *Arrestatie*, waarbij ze bij wanbetaling burgers van de desbetreffende stad konden laten arresteren en beslag laten nemen op hun goederen, totdat de stad aan haar verplichtingen had voldaan en de renten had uitbetaald⁵⁹. Deze twee rechten waren door de opzet alleen beschikbaar voor investeerders van buiten de stad zelf.

Het bovenstaande biedt slechts een theoretische kader van het risico van lijfrenten, wat nu via een korte historische schets wordt gekoppeld aan de praktijk. Haarlem verkeerde immers vanaf 1491 in surseance van betaling, waardoor de jaarlijkse interest-uitkeringen werden opgeschort. In deze periode werd de arrestatie van Haarlemse koopmannen in andere steden al snel zo'n groot probleem dat de stad dreigde geen verantwoordelijkheid meer op zich te nemen⁶⁰. Omdat dit probleem ook opspeelde bij diverse andere steden werd de handel ernstig belemmerd en besloot Filips de Schone in te grijpen. In 1497 kondigde Filips af dat er een moratorium, ofwel opschorting van interest-betalingen, van kracht werd voor meerdere Hollandse steden. Daarnaast liet hij optekenen dat:

*Item datmen die vanden eender steede off quartier van onsser voors. landen noch de inwonenden ende inghesetenen van dien niet en sal moghen aenspreken arresteren noch vervolghen voir die portie vanden anderen steden ende quartieren voors.*⁶¹

Het recht van de investeerders op arrestatie en leisting werd, met andere woorden, ingetrokken. Tegelijkertijd greep het stadsbestuur van Haarlem in om de financiën op orde te brengen.

Bewoners van de stad werden in 1501, 1505, 1508, 1511, 1512 en 1522 gedwongen om geld te lenen tegen een ongunstige percentage⁶².

⁵⁷ Kernkamp, *Vijftiende eeuwse rentebrieven*, 13; Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 129

⁵⁸ Boone, *Geld en Macht*, 65

⁵⁹ Tracy, *A Financial Revolution*, 58

⁶⁰ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 131

⁶¹ Jacco Zijderduijn, 'A financial evolution, the medieval development of public debt in the county of Holland (13th-16th century)', Working Paper, 2008, 17

Dit geld werd echter niet gebruikt om de interest-betalingen weer in orde te krijgen. Pas in 1510 werden de jaarlijkse uitkeringen weer gedeeltelijk opgestart. Bovendien werden alle renten in de loop van de 16^e eeuw geconverteerd naar een rentepercentage van 6,25%⁶³. De juridische positie van de investeerders in lijfrenten blijft in de praktijk zeer mager. Toch kon de stad Haarlem volgens Van der Heijden maatregelen niet eenzijdig afkondigen en moesten ze wel degelijk rekening houden met de belangen van de renteniers⁶⁴. Ook blijkt uit de stadsarchieven van Haarlem dat het recht van arrestatie toch weer opdook in de 16^e eeuw. In 1518 werd de bastaard van Foucqueberge voor het gerecht gedaagd aangezien hij diverse poorters had laten arresteren om zich te compenseren voor achterstallige interestuitkeringen⁶⁵. In 1523 vindt er een vergelijkbaar proces plaats tegen het Amsterdamse Sint Pietgasthuis vanwege de arrestatie van Haarlemse burgers⁶⁶. Toch konden de investeerders pas na 1550 weer echt rekenen op aflossing van de schulden. Aangezien de meeste renteniers uit 1482-1491 in deze periode al overleden waren, lijkt het risico voor deze groep investeerders te hoog te zijn geweest. Haarlem was in deze periode de stad met de grootste problemen, aangezien de meeste Hollandse steden weliswaar ook in surseance van betaling verkeerden, maar dit binnen enkele decennia hadden opgelost⁶⁷.

De verhouding tussen Rendement en Risico

De conclusie over de verhouding tussen rendement en risico voor de lijfrenten uit de periode 1482-1491 zou dus eenvoudig kunnen zijn. De opschorting van betaling en bijstelling van de interest, maakt het weinig aannemelijk dat de investeerders voldoende verdienen voor een aantrekkelijk rendement. Dit is voor deze studie naar de motivaties van de investeerders echter een weinig interessante conclusie. Immers, de *verwachting* van investeerders is belangrijker voor hun besluit om te investeren in lijfrenten dan de uiteindelijke *afloop*. Voor potentiële investeerders was het eind van de 15^e eeuw door een gebrek aan precedent onvoorstelbaar dat een stad failliet zou kunnen gaan⁶⁸. Daarom zal ik dit hoofdstuk afsluiten met het toetsen van de tweede hypothese van dit onderzoek: *de Haarlemse lijfrenten boden een aantrekkelijke combinatie van rendement en risico*.

Om dit rendement te toetsen, maak ik de aanname dat een stad niet failliet kan gaan; het kredietrisico speelt met andere woorden geen rol. Het gaat in deze hypothetische berekening enkel om de interest, de inflatie en de levensverwachting.

⁶² Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 66

⁶³ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 207

⁶⁴ Ibidem

⁶⁵ NH Stadsarchief Inv nr 601

⁶⁶ NH Stadsarchief Inv nr 602

⁶⁷ Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 88

⁶⁸ Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 12; Marsilje, *Het financiële beleid van Leiden*, 284

De interest van de lijfrenten was voor de periode 1482-1491 gemiddeld 10,5%. Voor de inflatie heb ik een berekening gemaakt op basis van de dataset van historische prijzen 1450-1800 van Luiten van Zanden⁶⁹. In de periode 1450-1481 steeg de door van Zanden berekende consumenten prijsindex met 2,83% per jaar. De hoge inflatie in deze periode werd veroorzaakt door sterk stijgende voedselprijzen die ook voor de onrust van het Kaas- en Broodvolk hadden geleid. Als een investeerder 100 gulden investeert dan moet zijn investering 15 jaar later 152 gulden ($100 \times 1,0283^{15}$) waard zijn om de inflatie te compenseren. In die 15 jaar levert een lijfrente met een interest van 10,5% in totaal 157,50 gulden op. Mocht een investeerder dus sterven voordat er 15 jaar zijn verstreken dan heeft hij een negatief rendement gerealiseerd. Om te bepalen hoeveel investeerders statistisch gezien een positief rendement konden realiseren, dient de 15 jaar te worden afgezet tegen de levensverwachting.

Hoewel er over deze levensverwachting in de middeleeuwen geen gedetailleerde cijfers beschikbaar zijn, hebben historici wel een inschatting gemaakt van de levensverwachting bij geboorte en op 20-jarige leeftijd. Bavel noemt in zijn onderzoek naar Vlaamse steden een verwachting van 25 jaar bij geboorte en 50-55 jaar voor jong volwassenen⁷⁰. Uit deze cijfers blijkt dat mensen die de gevaarlijke eerste jaren van de jeugd hadden overleefd, relatief oud konden worden. Bij gebrek aan een verdere uitsplitsing van de levensverwachting, maak ik gebruik van werk van Frier die voor het Romeinse Rijk rond 100 na Chr. een tabel heeft opgesteld van de geschatte levensverwachting⁷¹. Deze tabel acht ik bruikbaar aangezien de levensverwachting bij geboorte (24 jaar) en 20-jarigen (50 jaar) redelijk overeenkomt met van Bavel's statistiek. Frier vermeldt dat de resterende levensverwachting pas op 50-jarige leeftijd onder de 15 jaar duikt. Op basis hiervan is mijn conclusie dat lijfrenten waarvan de jongste koper de 50 was gepasseerd, statistisch gezien, een negatief rendement zouden realiseren. Dit waren er op basis van de dataset slechts 24 van de 432 ofwel 6%. Voor de investeerders onder de 50 is de gemiddelde levensverwachting voldoende voor een positief rendement. Door een sterftecijfer van gemiddeld 2% per jaar sterft echter 30% van de investeerders toch voor de 15 jaar zijn verstreken. Dit risico wordt grotendeels gemitigeerd bij lijfrenten die op twee levens waren afgesloten.

De conclusie luidt dat lijfrenten voor mensen onder de 50 inderdaad een aantrekkelijk rendement boden in verhouding tot het overlijdensrisico en de inflatie. Als het kredietrisico echter wordt meegenomen, dan weegt het rendement voor de Haarlemse lijfrenten niet op tegen de wanbetalingen van de debiteur.

⁶⁹ Prices and wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450-1800. Verzameld door Jan Luiten van Zanden, <http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php>

⁷⁰ Van Bavel, *Manor and Markets*, 289-290

⁷¹ Bruwe W. Frier, "Demography." *The High Empire, A.D. 70-192*. Eds. Alan K. Bowman, Peter Garnsey and Dominic Rathbone. Cambridge University Press, 2000

Hoofdstuk 3: Investeerders in Haarlemse lijfrenten

De Haarlemse lijfrenten leken dus voor burgers een aantrekkelijke investering om jaarlijks een aanvulling op andere inkomsten te ontvangen. In dit hoofdstuk wordt de volgende stap genomen en wordt er op basis van de beschikbare bronnen een analyse gemaakt van de achtergrond van de kopers. Deze analyse wordt vormgegeven door het toetsen van hypothesen over achtereenvolgens woonplaats, sociale klasse en positie in de levenscyclus op basis van geslacht en leeftijd.

De woonplaats van investeerders

De uitdaging is om meer te weten te komen over de kopers van lijfrenten en hun beweegredenen. Het inventariseren van de woonplaats biedt inzicht omdat verondersteld kan worden dat politieke en sociale motieven een grotere rol spelen in een investeringsbesluit voor lokale investeerders. Uit eerder onderzoek is bekend dat lijfrenten in de 15^e eeuw vaak al door investeerders uit meerdere steden werden gekocht. De verhouding tussen lokale en regionale investeerders varieerde echter van stad tot stad en was gedreven door een aantal factoren. Aan de ene kant was het voor een stad administratief goedkoper om de lijfrenten alleen te verkopen aan lokale investeerders⁷². Voorts waren lijfrenten voor lokale investeerders wellicht aantrekkelijk uit sociale en politieke motieven die voor regionale investeerders niet speelden. Daarentegen spreekt de juridische opzet juist tegen lokale investeerders omdat de lijfrenten voor hun een hoger risicoprofiel hadden. Juridische rechten als *leisting* en *arrestatie* waren immers niet beschikbaar voor de lokale investeerders. Tot slot zal ook het vertrouwen van investeerders wellicht een rol hebben gespeeld. Hoewel er geen precedent was voor een failliete stad, zal de lokale bevolking wellicht een beter beeld hebben gehad van de ernst van de financiële situatie dan buitenstaanders. Voordat er naar de Haarlemse lijfrenten 1482-1491 wordt gekeken is het belangwekkend om eerst de situatie in de andere Hollandse steden te beschouwen.

Aan de ene kant van het spectrum, laat Boone zien dat de stad Gent slechts 5% van de lijfrenten 1453-1458 aan haar eigen burgers verkocht⁷³. Alleen in het uiterste geval werden lijfrenten verkocht aan de lokale bevolking. Anderzijds weten de bestuurders van Den Bosch in de 15^e eeuw ongeveer 70% van alle renten aan de lokale bevolking te verkopen. Hanus concludeert hieruit dat de lokale kapitaalmarkt voldoende was ontwikkeld om de fondsen te genereren⁷⁴.

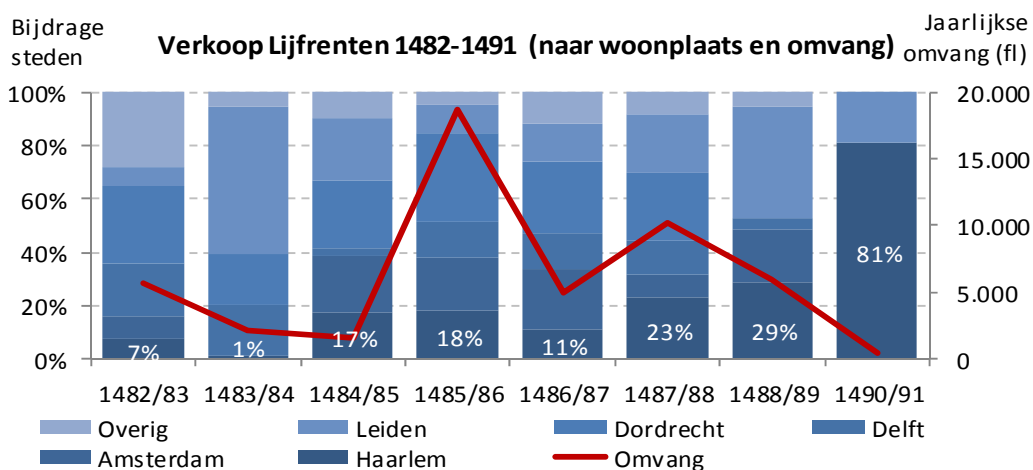
⁷² Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 153

⁷³ Boone, *Geld en Macht*, 66

⁷⁴ Hanus, 'Urban Annuity Markets', 9

Tussen deze uitersten bevindt zich de stad Dordrecht, waar de verhouding tussen Dordtenaren en overige investeerders in balans was. Wel constateert Verloren van Themaat fluctuaties en vraagt hij zich af of de Dordtenaren in moeilijke periodes wellicht minder fiducia hadden in de solvabiliteit van de stad⁷⁵. Tot slot constateert Van der Heijden voor de Haarlemse lijfrenten tussen 1550 en 1650 dat liefst 84% van de lijfrenten werden gekocht door de lokale bevolking⁷⁶. Het lijkt aannemelijk dat Haarlem het vertrouwen van de markt verloren had en dat lijfrenten alleen aan de eigen burgers, die het als een beter alternatief beschouwden dan gedwongen leningen, konden worden verkocht.

De beschikbare dataset stamt uit de periode 1482-1491. De assumptie is dat investeerders die niet uit Haarlem afkomstig zijn in grotere mate laten leiden door economische motieven. Door middel van onderzoek naar de samenstelling van de investeerders, kan er dus een uitspraak worden gedaan over het motief van de investeerders. Dit zal ik onderzoeken middels het toetsen van de derde hypothese: *De Haarlemse lijfrenten werden in meerderheid gekocht door investeerders van buiten Haarlem*

Grafiek I: Woonplaats van investeerders in Haarlemse Lijfrenten. Bron: dataset De Moor

In totaal verkocht Haarlem in de periode 1482-1491 voor 49.983 gulden aan lijfrenten. In deze periode werd slechts 18% van dit bedrag gekocht door lokale investeerders. Bovenstaande grafiek laat zien dat dit percentage weliswaar opliep in 1490, maar tegen een sterk gereduceerde omvang van 475 gulden. De markt was dus eigenlijk al ingestort in 1489. Deze cijfers ondersteunen de hypothese dat de lijfrenten vooral werden gekocht door niet lokale investeerders en leiden tot de voorlopige conclusie dat economische motieven de overhand hadden in het investeringsbesluit.

De sociaaleconomische achtergrond van investeerders

⁷⁵ Verloren van Themaat, *Oude Dordse Lijfrenten*, 76

⁷⁶ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 155

Uit bovenstaande blijkt dat de woonplaats van de investeerders zeer divers was. Dit vertelt echter nog weinig over de sociaaleconomische achtergrond van deze burgers. Traditioneel is vaak veronderstelt dat vooral de elite van een stad renten kon kopen⁷⁷. Tracy is van mening dat de aankoop van renten door de elite in de lage landen vooral was gedreven door sociale motieven. De stedelijke elite zou op deze manier de verantwoordelijkheid en invloed op zich namen die bij hun positie paste⁷⁸. Daarnaast lieten ze door het kopen van lijfrenten hun loyaliteit zien, wat zich kon vertalen in administratieve functies in de steeds meer centraal geleide samenleving. Ook economische motieven kunnen een rol spelen voor de elite. Zo suggereert van der Heijden dat de bestuurders van een stad belang hadden bij het uitgeven van lijfrenten met gunstige percentages omdat ze zo zelf een instrument creëerde om hun geld te beleggen⁷⁹. Daarnaast zouden ze op deze manier de stad ook een alternatief bieden voor de gedwongen leningen waar ze anders de dupe van zouden worden⁸⁰.

Er is tot op heden beperkt onderzoek gedaan naar de achtergrond van de investeerders in de lijfrenten. Boone heeft voor Gent al wel de namen van de investeerders vergeleken met de bekende notabelen en ambtenaren van de stad. Zijn conclusie luidt dat de 5% van renten die aan de eigen burgers werd verkocht grotendeels te relateren was aan de stedelijke elite⁸¹. Hanus heeft een vergelijkbare exercitie verricht voor de Bossche situatie. Hij concludeert dat hoe langer iemand diende in een publieke functie, hoe hoger de kans is dat hij eigenaar was van lijfrenten⁸². Daarnaast heeft Hanus ook een vergelijking gemaakt tussen de kopers van lijfrenten en belastingopgaves uit dezelfde periode. Hij concludeert dat hoewel er een sterke relatie bestond tussen rijkdom en het kopen van lijfrenten, er ook armere burgers bezitter van een lijfrente waren⁸³. Voor Dordrecht en Leiden is geen uitgebreid onderzoek gedaan. Verloren van Themaat maakt echter op basis van de omvang van de renten en de vermelde beroepen op dat de investeerders vooral de gegoede ambachtslieden betroffen⁸⁴. Tot slot heeft Van der Heijden voor het Haarlem in de periode rond 1550 in kaart gebracht dat 55% van de geldschietters afkomstig waren uit de stedelijke elite⁸⁵.

De dataset van lijfrenten uit de periode 1482-1491 biedt een uitstekende basis voor een onderzoek naar de sociaaleconomische achtergrond van de investeerders.

⁷⁷ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 13

⁷⁸ Tracy, *A Financial Revolution*, 187

⁷⁹ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 184

⁸⁰ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 192

⁸¹ Boone, *Geld en Macht*, 66

⁸² Hanus, 'Urban Annuity Markets', 15

⁸³ Hanus, 'Urban Annuity Markets', 10

⁸⁴ Verloren van Themaat, *Oude Dordtse Lijfrenten*, 80

⁸⁵ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 167

Uit praktisch oogpunt, in verband met het noodzakelijke archiefonderzoek, heb ik mij alleen gericht op een subset met de 18% investeerders die in Haarlem woonde. Deze subset bestaat uit 156 investeerders die gezamenlijk 85 lijfrenten kochten met een totale waarde van 9122 gulden. De vierde hypothese van deze studie die wordt getoetst is: *De lokale kopers van Haarlemse lijfrenten waren onderdeel van de stedelijke elite*. In navolging van Boone en Hanus heb ik de gegevens van de subset van de Moor vergeleken met een tweetal andere bronnen. De eerste bron betreft een overzicht door Pieter Casteleijn van alle Haarlemse stadsbestuurders, aangezien deze mannen bij uitstek kunnen worden gezien als de stedelijke elite⁸⁶. Daarnaast biedt een inventarisatie van de kopers van een gedwongen losrente uit 1482 door Jacques van Loenen inzicht in de rijkdom van burgers⁸⁷. Deze losrente werd door de stad Haarlem opgelegd aan alle inwoners die een vermogen hadden van meer dan 500 gulden, ofwel 2000 daglonen van een geschoolde arbeider. In totaal heeft van Loenen 285 personen geïdentificeerd. In de *Enquete ende informatie* uit 1494 staat voor Haarlem opgetekend dat er 2426 huishoudens waren, wat zou betekenen dat circa 12% van de totale bevolking bijdroeg⁸⁸. Hieronder waren overigens 53 vrouwen (19%) terwijl er van 31 personen hun beroep wordt vermeldt.

Door de bronnen van de Moor, Casteleijn en van Loenen te combineren heb ik een analyse gemaakt om te bepalen welk gedeelte van de investeerders tot de lokale elite behoorden. Hiervoor zijn drie kenmerken gebruikt: (i) relatie stadsbestuurder, (ii) vermogen van meer dan 500 gulden en (iii) officiële achternaam. Deze laatste factor is gebaseerd op het feit dat lagere sociale groepen destijds nog geen achternaam hadden en gebruik maakten van een patroniem⁸⁹. Van de 85 renten die door Haarlemmers zijn gekocht zijn er in totaal 14 (16%) waar één van de twee kopers een stadsbestuurder was. Daarnaast waren er 25 renten (29%) waarbij één van de kopers meer dan 500 gulden bezat. Tot slot was er bij 43% van de renten minimaal één persoon met een officiële achternaam. In tabel II staat een overzicht van alle lijfrenten die minimaal aan één van deze drie kenmerken voldoet.

Elite	# Renten	Inleg (fl)	Gem (fl)	% Totaal (#)	% Totaal (fl)
3 kenmerken	5	400	80	6%	4%
2 kenmerken	14	1.790	133	16%	20%
1 kenmerk	33	3.728	113	39%	41%
Geen kernmerk	34	3.204	96	39%	35%
Totaal	85	9.122	107	100%	100%

Tabel II: Bijdrage stedelijke elite aan de lijfrenten. Bron: dataset De Moor, Casteleijn, van Loenen

⁸⁶ Pieter Casteleyn, *Namen van de regeerende heeren burgermeesteren, schepenen, ende thesauriers, geweest binnen Haerlem: zedert den iare 1430 tot den iare 1665* (1665)

⁸⁷ Van Loenen, *Onderzoek naar de rentelast van Haarlem*, 60

⁸⁸ *Enquete ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant. Gedaen in den jaere MCCCCXCIII*. Uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, bezorgd door R. Fruin. Leiden. E.J. Brill (1876), 65

⁸⁹ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 149

Bovenstaande tabel laat zien dat de elite inderdaad een belangrijke rol speelden, aangezien 61% van de kopers van lijfrenten in ieder geval aan één van de drie criteria voldeden. Uit de bronnen komen ook enkele interessante voorbeelden naar boven. Zo kocht Jan van Foreest, viermalig burgemeester van Haarlem, een lijfrente voor zijn beide zonen voor 60 gulden. Een andere burgemeester, Willem Gerrits van Adrichem kocht diverse lijfrenten met een totale waarde van 400 gulden voor zijn natuurlijke dochter Janneken. Dit waren in alle gevallen renten die op twee lijven waren afgesloten, waarbij hijzelf, zijn vrouw en een andere vrouw – wellicht de moeder van Janneken – samen met Janneken een rente bezaten. Tot slot is ook de investering van Jacob Thymanszn de moeite van het vermelden waard. Deze man was eind 15^e eeuw veruit de rijkste man van de stad met een vermogen van 20.700 gulden. De familie Thymanszn koopt in 1490/91 renten met een totale waarde van 190 gulden, waarmee hij 40% van de totale opbrengst van dit laatste jaar voor zijn rekening brengt. Hier lijkt toch een plichtsbesef te hebben meegespeeld, al is de inleg van minder dan 1% van zijn vermogen slechts symbolisch. Ondanks al deze investeringen vanuit de elite werd echter 39% van de lijfrenten gekocht door personen die geen stadsbestuurder waren, noch vermogend waren en zelfs geen achternaam bezaten. Deze personen bezaten een lijfrente van gemiddeld 96 gulden, wat overeenkomt met 384 daglonen van een geschoolde arbeider. Omdat twee op de vijf kopers dus uit de zogenaamde middelklasse kwamen, is de hypothese dat de kopers van lijfrente tot de elite behoorden dan ook verworpen.

De levenscyclus van Investeerders

Het doel van dit onderzoek is meer licht te laten schijnen op de achtergrond en motieven van investeerders in lijfrenten. De laatste stap in dit hoofdstuk is om meer te weten te komen over de levenscyclus waarin het de investeerders zich met hun huishouden bevinden. De consequentie van het analyseren van de investeerders op het niveau van het huishouden is dat minderjarigen als separate categorie wegvallen omdat ze geen hoofd van een huishouden vormen. Hierin volg ik de opzet van een recente studie van de Moor en Zuiderduijn. Zij definieerde op basis van eerder conceptueel werk van de sociaal historicus Morris drie fasen in de levenscyclus van huishoudens⁹⁰. De eerste fase is die van jongvolwassenen die een eigen huishouden opzetten en loopt van het 21^e tot het 40^e levensjaar.

⁹⁰ Tine de Moor en Jacco Zuiderduijn, *'Squeezing the budget: households, life-cycles and investment strategies in 16th century Holland'*, gepresenteerd op de Workshop 'Asset Management of Households in Europe, 1300-1800' (Jan 2012), 3

In deze periode bestaat het typische huishouden uit man, vrouw en kleine kinderen en lag het inkomen vaak lager dan de gewenste consumptie⁹¹. Deze hoge consumptie werd gedreven door de extra kosten voor het opzetten van een eigen huishouden, de jonge kinderen en het tijdelijke onvermogen van de vrouw om te werken. In de tweede fase bestond het huishouden uit een man en vrouw met oudere kinderen die ook bijdroegen aan het gezamenlijke inkomen. In deze periode was het hoofd van het huishouden tussen de 41 en 50-55 jaar en werd er meer inkomen gegenereerd dan er voor consumptie nodig was. De laatste fase van de levenscyclus is de periode waarin ouders weer alleen een huishouden vormen en stopten met werken. In deze jaren tot de dood kan het huishouden onvoldoende geld verdienen met arbeid en moet er gedacht worden aan het doorgeven van vermogen aan de volgende generatie. Hoewel dit model ontwikkeld is voor de (vroeg)moderne tijd lijkt het ook goed toe te passen in de late middeleeuwen. Aangezien de gemiddelde leeftijd van het opstarten van een eigen huishouden echter al op 17 in plaats van 21^e jarige leeftijd lag, maak ik een kleine aanpassing in de drie fasen⁹². In dit onderzoek loopt fase I van 17-35 jaar, fase II van 36-49 jaar en fase III vanaf 50 jaar.

In het recente onderzoek naar de lijfrenten is vrijwel niets vermeld over de levenscyclus waarin de investeerders zich bevonden. Alleen Van der Heijden staat in haar studie over de lijfrenten tussen 1550 en 1650 stil bij de leeftijd van de koper van lijfrenten⁹³. Zij concludeert dat de lijfrenten slechts in minderheid, circa 20%, werden gekocht door volwassenen op eigen lijf. Deze kopers waren tussen de 30 en 40 jaar en investeerden vermoedelijk voor aanvullende inkomsten tijdens hun oude dag. De overgrote meerderheid van de investeerders sloot de lijfrenten echter af op minstens één jong lijf. Dit was economisch ook interessanter omdat leeftijd geen rol speelde in de interestvoet. Houtzager had vanwege deze gelijke rentes voor alle leeftijden ook al eerder geconcludeerd dat de lijfrenten ‘*meer uit hoofde van belegging dan uit hoofde van verzorging werden gekocht*’⁹⁴. Van der Heijden echter ziet in haar data vooral veel mensen van 40-50 jaar die lijfrenten kochten voor jongere familieleden en leidt af dat ze dit deden om enige materiele zekerheid te bieden⁹⁵. Van Loenen biedt nog een ander perspectief door erop te wijzen dat ouders vaak lieten vastleggen dat de lijfrenten gedurende hun leven aan zichzelf werden uitbetaald om daarna pas te vervallen naar de kinderen⁹⁶. Uit bovenstaande blijkt dat de aankoop van lijfrenten dus als levensverzekering, aanvullend pensioen of overdracht van vermogen kon worden gebruikt.

⁹¹ R.J. Morris, *Men, Women and Property in England, 1780-1870: A Social and Economic History of Family Strategies amongst the Leeds Middle Classes* (Cambridge, 2005), 149

⁹² Van Bavel, *Manor and Markets*, 291

⁹³ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 210

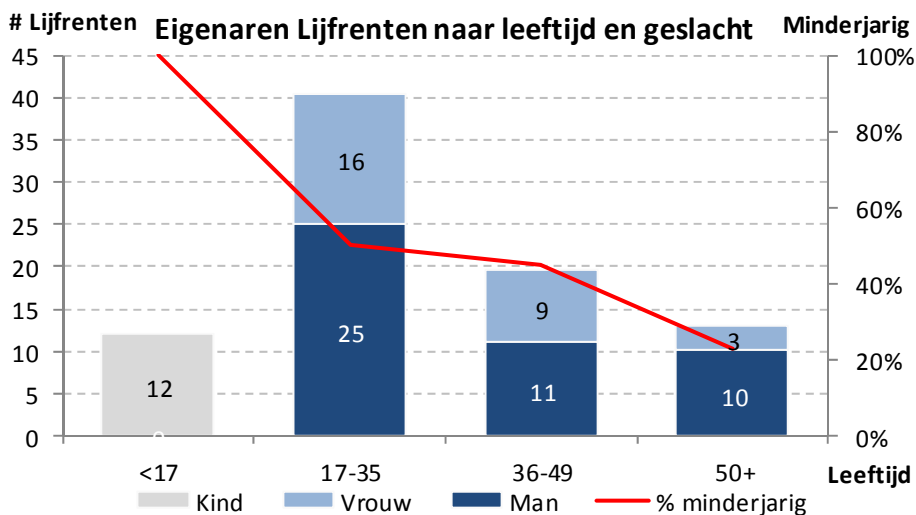
⁹⁴ Houtzager, *Hollands Lijf- en losrenteleningen*, 9

⁹⁵ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 212

⁹⁶ Van Loenen, *Onderzoek naar de Rentelast van Haarlem*, 4

Naast leeftijd geeft ook het geslacht van de investeerders een blik op de levenscyclus van het huishouden. Mannen waren in de middeleeuwen de juridische voogden van hun vrouwen en tijdens hun leven het hoofd van het huishouden⁹⁷. Vrouwelijke investeerders in lijfrenten zijn dus een signaal dat er geen huishouden (meer) was gevormd. Omdat vrouwen in deze periode vaak waren getrouwd met oudere mannen, konden ze verwachten een gedeelte van hun leven zonder man, maar als hoofd van het huishouden door te brengen⁹⁸. Weduwen vormden daarom volgens zowel Van der Heijden als Hanus een belangrijke groep van investeerders in de renten⁹⁹. Van der Heijden meldt daarnaast dat ongehuwde vrouwen gedurende de 16^e en 17^e eeuw een steeds grotere rol gingen spelen als investeerders in lijfrenten¹⁰⁰.

Door te onderzoeken in welke levenscyclus een investeerder zich bevond in combinatie met het geslacht kan een beeld worden gevormd van de motieven van de investeerder. Omdat huishoudens theoretisch een spaaroverschot hebben in fase II van de levenscyclus is de vierde hypothese van deze studie: *De investeerders van lijfrenten waren grotendeels mannen tussen de 36 en 49 jaar*. Om deze hypothese te toetsen is er voor alle 85 lijfrenten met een Haarlemse investeerder een eigenaar geselecteerd. Bij twee-lijvige renten geldt dat volwassen mannen aangemerkt worden als eigenaar. Vrouwen zijn aangemerkt als eigenaar als er geen volwassen man betrokken is.

Grafiek II: Investeerders lijfrenten naar leeftijd en geslacht. Bron: dataset De Moor

In grafiek II staan de investeerders ingedeeld naar leeftijd en geslacht. Op de 2e verticale as staat het aandeel van de lijfrenten aangegeven waarbij de lijfrente op minstens één minderjarige is gevestigd.

⁹⁷ Tracy, *A Financial Revolution*, 148

⁹⁸ Tracy, *A Financial Revolution*, 155

⁹⁹ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 164; Hanus, 'Urban Annuity Markets', 19

¹⁰⁰ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 164

Deze grafiek laat zien dat 12 van de 85 lijfrenten (14%) alleen op de lijven van kinderen waren gevestigd. Hoewel van deze groep de economische eigenaar niet is te achterhalen, waren het vermoedelijk ouders in de 2^e (17-35 jaar) of 3^e (36-49 jaar) levensfase. Interessanter is dat 41 van de lijfrenten (48%) in bezit is van huishoudens uit fase I van de levenscyclus, terwijl deze fase bekend staat om haar lage vermogenspositie. Zelfstandige vrouwen leveren met 16 lijfrenten bovendien een substantieel aandeel, wat doet vermoeden dat diverse huishoudens nog niet waren geformeerd. Het kapitaal om deze lijfrenten te kopen zou dan ook eerder afkomstig zijn van een oudere generatie. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het voorbeeld van Katrijn en Sijburg Simonsdochter van der Laan (20 en 22 jaar) die samen een lijfrente kregen van 160 gulden. Kortom, hier vindt overdracht van vermogen plaats, waarbij de jongvolwassenen steun krijgen van hun ouders.

De hypothese is echter dat mannen tussen de 36 en 49 jaar de grootste investeerders waren. Deze groep bezat echter maar 20 lijfrenten, ofwel 24% van het totaal. In deze 2e fase van het huishouden waren 40% van lijfrenten ook gevestigd op het lijf van minstens één kind. Lijfrenten konden dus zowel aanvullende inkomsten genereren als dienen als levensverzekering. De laatste groep van investeerders is de 50+'ers die grotendeels uit mannen bestaat. Weduwen lijken op basis van deze gegevens slechts een beperkte rol te spelen in de aankoop van lijfrenten. Ondanks de gevorderde leeftijd van de investeerder wordt circa 20% van de lijfrenten mede gevestigd op het leven van een minderjarige. Zo koopt de 50-jarige schepen Simon Andrieszoon twee renten samen met zijn beide zonen van 8 en 10 voor 150 gulden per stuk. Verder zijn er vier van de tien lijfrenten gekocht door een man samen met zijn vrouw, die fors jonger is dan hijzelf. In de 3^e fase van de levenscyclus lijkt een lijfrente dus vooral aantrekkelijk te zijn als levensverzekering.

Concluderend worden gesteld dat de hypothese moet worden verworpen omdat investeerders zich in tegenstelling tot de verwachting vooral bevinden in de 1^e fase van de levenscyclus. Omdat de jongvolwassenen een beperkt eigen vermogen hadden moet de verklaring voor deze bevinding vooral worden gezocht in een financiële bijdrage van een oudere generatie. Lijfrenten lijken dus vooral te zijn gebruikt om vermogen te verschuiven tussen generaties. Tot slot is het interessant om ook een vergelijking te maken tussen de elite en de overige investeerders op basis van de levenscycli. Het aandeel van de investeerders uit Fase I van de levenscyclus blijkt bij de elite 53% ten opzichte van 39% bij de overige investeerders. De verklaring moet worden gezocht in het verschil in beschikbare vermogen voor eventuele transfers tussen generaties of een verschil in de culture normen voor dergelijke transacties. In de conclusie van dit onderzoek zal dit nog kort worden belicht in de synthese van alle deel-hypothesen en adviezen voor verder onderzoek

Conclusie

De 15e eeuwse verkoop van lijfrenten was één van de eerste kapitaalmarkten in de Lage Landen en is de afgelopen decennia uitvoerig onderzocht. Daarbij zijn echter de achtergrond en beweegredenen van de investeerders onderbelicht gebleven. Het doel van deze studie is om juist de investeerders in de schijnwerpers te zetten en te bepalen of zij de lijfrenten adequaat konden gebruiken om risico's te mitigeren. Investeerders worden hierbij gezien als onderdeel van een huishouden, dat probeerde inkomen te verdelen over de verschillende fasen van de levenscyclus. Bij dit onderzoek ben ik gestart met een achtergrondschemat, om vervolgens het risico-rendement en de achtergrond van investeerders te onderzoeken aan de hand van bronnen over de Haarlemse lijfrenten. Nu rest mij om de conclusies van de deelhypothese met elkaar te verbinden ten einde de centrale vraag te beantwoorden.

Uit de toetsing van hypothesen blijkt het volgende. Ten eerste was de jaarlijkse uitkering van lijfrente onvoldoende om als huishouden van rond te komen. Voorts bleek het risico-rendement door de financiële problemen van Haarlem zeer negatief voor investeerders, met name door het gebrek aan juridische bescherming. Aangezien er geen precedent was voor een stedelijk faillissement, is het echter voor een analyse van het investeringsbesluit beter om dit kredietrisico buiten beschouwing te laten. In dit geval waren de lijfrenten een zeer aantrekkelijke investering voor mensen onder de 50 jaar; vooral als ze het overlijdensrisico mitigeerden door de lijfrente op twee lijven af te sluiten. Daarna liet het onderzoek naar de geografische afkomst van investeerders zien dat slechts 18% van de lijfrenten werd gekocht door lokale investeerders. Kortom, de kapitaalmarkt van Haarlem was verweven met de rest van Holland. Op basis hiervan leek het gerechtvaardigd om te concluderen dat economische motieven voor investeerders een grotere rol speelden dan politieke of sociale afwegingen. Het toetsen van de vierde hypothese over de sociaaleconomische achtergrond van Haarlemse investeerders liet vervolgens zien dat 39% van de in lijfrenten werd gekocht door burgers die zowel qua functie, vermogen als achternaam niet bij de elite behoorden. De kapitaalmarkt was dus in de 15e eeuw al toegankelijk voor een bredere groep van burgers. De laatste hypothese tot slot betrof de fase van de levenscyclus waarin investeerders zich bevonden. Hieruit volgde dat huishoudens uit fase I, van 17-35 jaar, de grootste groep investeerders vormden. Vermoedelijk werden ze financieel gesteund door eerdere generaties. Huishoudens die zich in fase II bevonden, waarin meer vermogen werd opgebouwd, speelden een kleinere rol, evenals weduwen uit fase III.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *In hoeverre waren lijfrenten van de stad Haarlem omstreeks 1490 een goede investering voor huishoudens om de risico's van hun levenscycli te mitigeren?* Uit het bovenstaande blijkt dat lijfrenten vooral geschikt waren voor vermogensoverdracht naar volgende generaties. Anderzijds lijken ze minder geschikt te zijn voor het indekken tegen ziekte of ouderdom.

De verklaring ligt in twee eigenschappen van de lijfrenten: de mogelijkheid om op twee levens af te sluiten én de gelijke behandeling van mensen met een verschillende levensverwachting. Hierdoor konden huishoudens zich indekken tegen overlijdensrisico door de lijfrente op minstens één kind af te sluiten. De structuur van lijfrenten was minder gepast voor het mitigeren van ziekte en ouderdom. Huishoudens hadden volgens het levenscyclus model immers pas voldoende geld voor lijfrenten op het moment dat lijfrenten door de resterende levensverwachting minder aantrekkelijk waren. Om het surplus van vermogen in de latere fases toch nuttig in te zetten lijkt vooral de elite van de stad ervoor te hebben gekozen om vermogen bij leven over te dragen aan jongvolwassenen verwanten. Zij konden hierdoor in de financieel moeilijke fase I van de levenscyclus een eigen huishouden starten.

Om deze conclusies te toetsen is vervolgonderzoek op grotere schaal wenselijk. De 15^e eeuwse markt voor lijfrenten lijkt te bestaan uit een netwerk van kopers uit alle steden in Holland. Het zou interessant zijn om dit onderzoek te herhalen voor geheel Holland in de 15^e eeuw. Door het combineren van archiefbronnen uit steden als Leiden, Dordrecht, Amsterdam en Delft zouden de achtergrond en levenscyclus van een grotere groep investeerders in kaart kunnen worden gebracht. Bovendien zouden de posities van investeerders over de jaren heen dan kunnen worden gebruikt om te bepalen in hoeverre investeerders toch anticipeerden op eventueel kredietrisico van steden.

Tot slot veroorloof ik mij nog een korte vergelijking te maken tussen de 15^e eeuw en het heden. Het loont om het begin van de Hollandse kapitaalmarkt te bekijken vanwege een door Winston Churchill treffend omschreven devies: *“The farther backward you can look, the farther forward you are likely to see”*. De lijfrenten van Hollandse steden aan het eind van de 15^e eeuw zijn te vergelijken met de huidige staatsobligaties van Europese landen. Ook in de huidige periode zijn er lagere overheden die tegen de achtergrond van een centraliserende macht - toen de Habsburgers en nu de Europese Unie - in betalingsnood komen. Ook in onze tijd is weliswaar sprake van een efficiënte markt, gezien de lage interest, maar is het kredietrisico lang over het hoofd gezien bij een gebrek aan precedent. Ook nu komt de pijn bij burgers te liggen, die hun pensioenen zien verdampen en minder vermogen kunnen doorgeven aan volgende generaties. Het verschil tussen de huidige situatie en de 15^e eeuw zit hem naar mijn mening echter in de positie van de Habsburgers en de Europese Unie. In de 16^e eeuw wisten de Habsburgers de schade te herstellen en de markt verder te ontwikkelen door steden gezamenlijk verantwoordelijk te maken voor de uitgifte, met provinciale belastingen als waarborg. Hiermee zouden ze de basis leggen voor de sterke fiscale situatie van de Republiek in de 17^e eeuw. De Europese Unie vormt echter geen zelfstandige actor, maar een scala aan actoren uit de onderliggende landen, waaronder wijzelf. De vraag, en daarmee tegelijk onze uitdaging, is of wij voldoende lering kunnen trekken uit het verleden om vergelijkbare stappen te ondernemen.

Bronnenlijst

Bronnen:

Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant. Gedaen in den jaere MCCCCXCIII. Uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, bezorgd door R. Fruin. Leiden. E.J. Brill. 1876, xix + 333

Prices and wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450-1800. Verzameld door Jan Luiten van Zanden, <http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php>

NH Stadsarchief Inv nr 495

NH Stadsarchief Inv nr 601

NH Stadsarchief Inv nr 602

Literatuur:

Bavel, Bas van, *Manor and Markets: Economy and Society in the Low Countries (500-1600)*(Oxford, 2010)

Boone, Marc, *Geld en Macht, de Gentse staatsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Gent, 1990)

Casteleyn, Pieter, *Namen van de regeerende heeren burgermeesteren, schepenen, ende thesauriers, geweest binnen Haerlem: zedert den iare 1430 tot den iare 1665* (1665)

Fontaine, Laurence en Jürgen Schlumbohm, 'Household strategies for survival: an introduction', *International Review of Social History* 45 (2000), 1-17

Frier, Bruce W. "Demography." *The High Empire, A.D. 70–192*. Eds. Alan K. Bowman, Peter Garnsey and Dominic Rathbone. Cambridge University Press, 2000

Hanus, Jord, 'Urban Annuity Markets in Early Sixteenth-Century 's-Hertogenbosch (Bois-le-Duc): Public vs. Private, Working Paper presented at the IEHC 2006 Helsinki

Houtzager, D, *Hollands Lijf- en losrenteleningen vóór 1672* (Schiedam, 1950)

Kernkamp, JH, *Vijftiende eeuwse rentebrieven van Noord-Nederlandse steden* (Groningen, 1961)

Laslett, Peter, 'Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the nuclear hardship hypothesis', *Continuity and Change*, 3 (1998), 153-175

Loenen, Jacques van, *Onderzoek naar de rentelast van Haarlem gedurende de 15e eeuw 1428-1500* (ongepubliceerd; beschikbaar in Rijksarchief Kennemerland)

Marsilje, J.W., *Het financiële beleid van Leiden in de laat-Beierse en Bourgondische periode 1390-1477* (Hilversum, 1985)

Marsilje, J.W., 'Een ontluikende stad: economisch en sociaal leven in het middeleeuwse Haarlem' in G.F. van der Ree-Scholtens, *Deugd boven geweld, een geschiedenis van Haarlem (1245-1995)*, (Hilversum, 1995)

Moor, Geertruida de, 'De tussen 1482/1483 en 1490/1491 bij de stad Haarlem afgesloten lijfrenten', *Maandblad van de Zuid-Hollandse Vereniging voor genealogie*, OV 49 (1994), 85-104

Moor, Tine de en Jacco Zuijderduijn, 'Squeezing the budget: households, life-cycles and investment strategies in 16th century Holland', gepresenteerd op de Workshop 'Asset Management of Households in Europe, 1300-1800' (Jan 2012)

Morris, R. J., *Men, Women and Property in England, 1780-1870: A Social and Economic History of Family Strategies amongst the Leeds Middle Classes* (Cambridge, 2005)

Pfister, Ulrich, 'Rural land and credit markets, the permanent income hypothesis and proto-industry: evidence from early modern Zürich', *Continuity and Change*, 22 (2007), 489-518

Scheurkogel, J. 'Het kaas en broodspel', *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis de Nederlanden* 94 (1979) 189-212

Tracy, James. D, *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands: Renten and Renteniers in the County of Holland, 1515-1565* (London, 1985)

Van der Heijden, Manon, *Geldschieters van de stad. Financiële relaties tussen burgers, stad en overheden 1550-1650* (Amsterdam, 2006)

Van Loenen, Jacques C, *Een onderzoek naar de rentelast van Haarlem gedurende de 15e eeuw (1428-1500)*, ongepubliceerd circa 1983

VerLoren van Themaat, L.M. , *Oude Dordtse Lijfrenten, stedelijke financiering in de vijftiende eeuw*, (Amsterdam, 1983)

Vijlder, Nicolas de, 'A macroeconomic analysis of the land market in the count of Flanders and the duchy of Brabant. (fifteenth and sixteenth century)', gepresenteerd op de Workshop 'Asset Management of Households in Europe, 1300-1800' (Jan 2012)

Vries, de Jan, 'The labour market', *Economic and Social History in the Netherlands*, Volume 4 (1992) (Special issue The Dutch Economy in the Golden Age), 55-78

Zuijderduijn, C.J., *Medieval Capital Markets: Markets for Renten, State Formation and Private Investment in Holland (1300-1550)*, (Leiden, 2009)

Zuijderduijn, a financial evolution, the medieval development of public debt in the county of Holland (13th-16th century), Working Paper, 2008